

Nuritdinova Madinaxon Fayzullo qizi

Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati institutining Ingliz tili o'qituvchisi

FRAZEMA VA SO'Z O'RTASIDAGI SEMANTIK, MORFOLOGIK VA SINTAKTIK PARALLELLIK VA FARQLAR

Annotatsiya: Ushbu maqolada frazeologik birliklar va leksik birliklar o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlar semantika, pragmatika va kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Frazeologik birliklar va leksik birliklar bir xil asosiy ma'no turlariga ega bo'lsa-da, ularning qo'llanilishi va ma'nosini shakllantirishda muhim farqlar mavjud. Maqolada denotativ, konnotativ, metaforik, emotiv va baholovchi ma'nolarning har ikki birlikda qanday ifodalanishi ko'rib chiqiladi. Frazeologik birliklar ko'pincha ko'chma ma'nolarga ega bo'lib, ular kontekstdan qat'iy nazar o'z ma'nolarini saqlab qoladi, lekin ko'pincha nutqiy aktlarda va metaforik tuzilmalar orqali foydalaniladi. Maqola ichki leksika va kontseptual metaforalarda so'zlar va frazemalarning qanday qo'llanilishi misollar orqali yoritiladi.

Kalit so'zlar: frazema, leksema, frazeologik ma'no, leksik ma'no, semantik

Frazeologik birliklar hamda leksik birliklar bir xil fundamental ma'no turlariga ega bo'lib, ularni semantika, pragmatika va kognitiv tilshunoslik prizmasida yaqqol ko'rinadi. Frazemalar ham, so'zlar kabi bir nechta asosiy ma'no turlariga ega bo'lib, ularni tushunish va tilda qo'llashga yordam beradi.

Semantikada ma'no turlari:

1. Denotativ (Referensial) Ma'no:

- So'z: So'zning denotativ ma'nosi u bildiradigan real obyekt, harakat yoki tushunchani anglatadi. Masalan, "dog (kuchuk)" so'zi uy hayvonini bildiradi.

- Frazema: Idiomlar murakkab bo'lsa-da, ular ham butun birlik sifatida denotativ ma'noga ega. Masalan, "spill the beans (loviya to'kish)" sirni oshkor qilishni bildiradi.

2. Konnotativ Ma'no:

- So'z: So'zlar ko'pincha qo'shimcha ma'nolar yoki his-tuyg'ularni ifodalash imkoniyatiga ega. Masalan, "home (uy)" iliqlik va oila bilan bog'liq tushunchalarni bildiradi.

- Frazema: Frazemalar ham konnotatsiyalarga ega. Masalan, "kick the bucket (chelakni tepish)" o'limni hazil yoki norasmiy tarzda ifodalaydi.

3. Metaforik Ma'no:

- So'z: Ba'zi so'zlar metaforik ma'noda ishlatilishi mumkin. Masalan, "heart (yurak)" nafaqat organ, balki his-tuyg'ularni ham bildiradi "heartfelt (yurakdan)".

- Frazema: Frazemalar odatda ko'chma ma'noga ega. Masalan, "break the ice" suhbatni boshlashni bildiradi, so'zma-so'z tarjimasidagi kabi muzlikni sindirish degani emas.

4. Emotiv Ma'no:

- So'z: So'zlar his-tuyg'ularni uyg'otishi mumkin. Masalan, "freedom (erkinlik)" ko'pincha ijobiy his-tuyg'ularni uyg'otadi.

- Frazema: Frazemalar ham ekspressiv-emotiv xususiyatga ega. Masalan, "over the moon (oy ustida)" juda xursand bo'lmoq ma'nosini bildiradi.

5. Baholovchi Ma'no:

- So'z: So'zlar ma'lum bir mavzuga nisbatan so'zlovchining munosabatini ifodalaydi. Masalan, "cheap (arzon)" va "expensive (qimmat)" so'zlari turli baholash ma'nolariga ega.

- Frazema: Frazemalar ham baholovchi ma'nolarga ega. Masalan, "a dime dozen (o'nlab tiyin)" juda ko'p va qadr yo'q ekanligini bildiradi.

Pragmatik Ma'no:

1. Kontekstual ma'no:

- So'z: So'zlar kontekstga qarab ma'nolarini o'zgartirishi mumkin. Masalan, "bank (bank)" so'zi moliyaviy muassasa yoki daryo bo'yini anglatishi mumkin.

- Frazema: Frazemalar kontekstdan qat'iy nazar, o'z ma'nosini saqlab qolishga moyil, ammo ulardan foydalanish ko'pincha kontekstga asoslangan. Masalan, "let the cat out of the bag (mushukni qopdan chiqarish)" sirni oshkor qilish bilan bog'liq vaziyatlarda qo'llaniladi.

2. Nutqiy aktlar:

- So'z: So'zlar va'da berish, buyruq berish yoki so'roq qilish kabi nutq aktlarida ishtirok etadi.

- Frazema: Frazemalar ham nutq aktlarida ishtirok etadi va ko'pincha qo'shimcha ifodalilik qo'shadi. Masalan, "don't waste your breath"(nafasingni bekorga ketkasma) kimnidir ishontira olmaydi, shuning uchun urinishdan foyda yo'q ma'nosida salbiy deklarativ aktga misol bo'la oladi .

Kognitiv tilsunoslik:

1. Kontseptual Metafora:

- So'z: So'zlar kontseptual metaforalarda ishtirok etadi, ya'ni bir g'oya boshqa bir g'oya orqali tushuniladi. Masalan, "time is money (vaqt - bu pul)".

- Frazema: Ko'plab frazemalar kontseptual metaforaga asoslangan. Masalan, "hit the nail on the head (mixni boshiga urish)" joyiga urish, aniq harakatlar qilishni ifodalovchi metaforadir.

2. Ichki leksika:

- So'z: So'zlar ma'nolari bilan birga ichki leksikonda saqlanadi va zarur bo'lganda foydalaniladi.

- Frazema: Frazemalar ham ichki leksikonda butun birliklar sifatida saqlanadi, nafaqat ularning alohida so'zlari sifatida, bu esa ularning ma'nolari tez va izchil olinganligini ta'minlaydi.

Frazeologik birliklar (idiomlar) va leksik birliklar (so'zlar) bir xil asosiy ma'no turlariga ega bo'lsa-da, frazeologik ma'no o'ziga xos tarzda predmetlar, hodisalar va atrof-muhit xususiyatlarini aks ettiradi. Ular o'zining motivatsiyasiga, ya'ni ma'no ifodalanish usuliga, ma'no yaxlitligiga va frazeologizmning umumiy ma'no shakllanishida komponentlarning ishtirok xususiyatlariga ko'ra leksik ma'nodan farq qiladi.

1. Reallikning aksi:

Frazeologik ma'no: Frazemalar voqelikning predmetlari, hodisalari va xususiyatlarini o'ziga xos va metaforik tarzda aks ettiradi. Masalan, "shake a leg (oyog'ingni qimirlat)" Frazema shoshilish kerakligini metaforik tarzda aks ettiradi.

Leksik ma'no: So'zlar narsa, hodisa va xususiyatlarni bevosita aks ettiradi. Masalan, "shake a leg" to'g'ridan-to'g'ri oyoqni qimirlatish kerakligini bildiradi.

2. Ma'no ortidagi motivatsiya:

Frazeologik ma'no: Idioma ma'nosining motivi ko'pincha madaniy yoki tarixiy kontekstga asoslanadi va metafora yoki ramziy bo'lishi mumkin. Misol uchun, "barking up the wrong tree (noto'g'ri daraxtni poylamoq)" idiomasi Amerikada ovchilikda qilingan ovchi itning xatosidan motivlashgan. Ovchi itlar o'z o'ljasini noto'g'ri daraxt ortidan poylashganda o'lja qochib ketgan. Ovchilar o'zlarining xatolarini tasvirlash uchun bu iborani ishlatishadi. O'shandan beri bu frazema noto'g'ri yoki noto'g'ri harakat yo'nalishiga intilish degan ma'noni anglatadi

Leksik ma'no: So'zning ma'nosi ortida turgan motiv oddiyroq va ob'ekt yoki harakatning xususiyatlari bilan bevosita bog'liq. Masalan, "to die" to'g'ridan-to'g'ri hayotning to'xtashini anglatadi.

Xulosa

Xulosa o'rnida shu ta'kidlash mumkinmi, frazeologik birliklar va leksik birliklar tilda ko'p ma'noli va bir-biridan farqli tuzilmalarga ega bo'lsa-da, ular ham umumiy, ham maxsus ma'no turlariga ega. Frazeologik birliklar, odatda, ko'chma va keng ma'nolarni o'z ichiga oladi va ular kontekstda ko'proq baholash va hissiy ifodalar bilan bog'liq. Leksik birliklar esa asosan to'g'ridan-to'g'ri nomlash va aniq ma'nolarni ifodalashga mo'ljallangan. Nutq aktlari va kognitiv metaforalar har ikki birlikning tilda qanday qo'llanilishi va ichki leksikada qanday qo'llanishi haqida keng tushuncha beradi. Natijada, frazeologik va leksik birliklar bir-birini to'ldiruvchi va tilda muhim rol o'ynovchi elementlar sifatida qaraladi.

Adabiyotlar:

1. Виноградов, В.В. (1947). *Русский язык. Лексика. Фразеология*. Москва: Издательство АН СССР.
2. Арутюнова, Н.Д. (1990). *Фразеология и её особенности*. Москва: Наука.
3. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6th ed.). Oxford: Blackwell Publishing.
4. Кунин, А.В. (1996). *Курс фразеологии современного английского языка*. Москва: Высшая школа.

5. Fillmore, C.J., Kay, P., & O'Connor, M.C. (1988). *Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of Let Alone*. *Language*, 64(3), 501-538.
6. Маслова, В.А. (2004). *Введение в когнитивную лингвистику*. Москва: Флинта.
7. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
8. Uzbek tilining izohli lug'ati (2006). Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
9. Nazarova, G. (2010). *O'zbek tilida frazeologik birliklar semantikasi*. Toshkent: O'zbekiston Davlat nashriyoti.
10. Караулов, Ю.Н. (1976). *Общая и русская фразеология*. Москва: Наука